STRUCTURA URBANĂ A ORAŞULUI ROMAN, MĂRTURIE A TRECUTULUI ISTORIC*

Arh. EUGENIA GRECEANU

Istoricul oraşului Roman ocupă un loc însemnat în bibliografia de specialitate. Mai ales în ultimele două decenii, adîncirea studiilor referitoare la trecutul oraşelor româneşti, dezvoltarea şi publicarea săpăturilor arheologice, publicarea izvoarelor şi a consemnărilor unor călători străini, au întregit armonios, au actualizat şi au integrat într-un context unitar valoroasa monografie a Romanului, scrisă cu un veac în urmă de episcopul Melchisedec Ştefănescu[1], operă care păstrează pînă astăzi o incontestabilă însemnătate ştiinţifică. Folosirea acestui bogat material documentar la identificarea valorilor istorice şi artistice ale oraşului Roman ne-a permis să constatăm că structura sa urbană, conservată fără alterări esenţiale, reflectă — prin reţeaua de străzi, prin parcelare şi prin regimul de înălţime — organizarea şi instituţiile feudale care au determinat trecutul istoric al aşezării.

Delimitarea centrului istoric a pornit de la analiza a trei planuri vechi, dintre care numai cel din 1818 a fost menţionat pînă acum cu referire la Roman[2]:

1. Planul care apare în harta celor cinci judeţe ale Moldovei, întocmită în 1790 de topometrii conduşi de căpitanul Hora von Otzellowitz[3]. Scara hărţii permite cu greu observarea cu ochiul liber a detaliilor de plan, dar mărirea fotografică dă la iveală preţioase indicii privind limitele şi parcelarea aşezării (fig. 1).

2. Copia din 1881 a planului întocmit de Iosif von Braun în 1818, reprodusă după fotocopia ce se păstrează în arhiva Episcopiei Romanului[4] şi care constituie singura mărturie mai clară a originalului, dispărut din arhiva primăriei oraşului în timpul celui de-al doilea război mondial (fig. 2).

3. Planul din 1909, întocmit de inginerul Neculai Moisescu, al cărui original ne-a fost pus la dispoziţie de arhitectul-şef al municipiului Roman, Leonard Gurguţă (fig. 3).

Compararea celor trei planuri demonstrează că, pînă în jurul anului 1900, viaţa de aproape şase secole a oraşului, al cărui nume este pentru prima oară consemnat documentar în 1392, s-a desfăşurat pe o suprafaţă mărginită spre vest şi sud de apa Moldovei, iar spre nord şi est, de traseul actualului bulevard al Republicii (fig. 4). În acest perimetru maximal, vatra aşezării din 1790 se restrînge spre nord şi spre est, prezentînd o extindere în cîmpie spre sud-est, în regim semirural. Datele istorice de care dispunem cu privire la clădirile existente, precum şi localizarea cercetărilor arheologice, demonstrează însă că, încă din veacul al XV-lea, limitele de sud, vest şi nord ale aşezării erau aceleaşi.

În 1956, în zona de sud, mai jos de cetatea muşatină, s-au descoperit fragmente de ceramică din veacul al XIV-lea, iar în zona de vest, pe strada Jora, au apărut resturi ceramice din secolele XV-XVII[5]. În 1971, o cercetare de salvare a condus la descoperirea unui cimitir de înhumare din secolele XV şi XVI, precum şi a mai multor locuinţe din acea epocă, în zona situată la intersecţia străzilor Petru Rareş şi Miron Costin[6]. Acest din urmă amplasament (fig. 4) permite ipoteza suprapunerii limitei de nord a aşezării din veacul al XV-lea cu aceeaşi limită din 1790, rămînînd incertă limita de est, deşi este firească presupunerea folosirii integrale a platformei înalte — respectiv marginea de est a actualei pieţe 23 August — încă de la începutul aşezării. Ne aflăm deci, în faţa unui caz de suprapunere a vieţuirii în limitele unui perimetru relativ constant, ceea ce se explică prin creşterea foarte lentă a numărului locuitorilor, apreciat la cca 2 500 în veacurile XVI—XVII[7] şi care atinge cifra de 6 196 locuitori în 1832[8]. Ca atare, etapele de evoluţie ale centrului istoric nu evidenţiază o extindere progresivă, în jurul unui nucleu iniţial, ci o transformare lentă a structurii urbane închegată la începutul veacului al XV-lea.

* Ilustraţia fotografică aparţine autorului.

[1] Melchisedec, episcopul Dunării de Jos, *Chronica Romanului şi a episcopiei de Roman, compusă dupre documente naţionali-române şi streine, edite şi inedite. Partea antăea de la anulu 1392 pena la anulu 1714*, Bucureşti, 1874; *Partea a doua, de la anulu 1714 pînă în dilele nostre*, Bucureşti, 1875 (*Chronica Romanului I—II*). Prescurtările titlurilor de lucrări mai des citate sînt indicate în paranteză, după prima menţiune a lucrării respective.

[2] *Istoria României*, vol. III, Bucureşti, 1964, p. 679.

[3] Originalul se află la Biblioteca Academiei R.S.R., cota H 456 — D IX 2 — 1790 şi este întocmit la o scară care nu permite observarea cu ochiul liber a detaliilor de plan. Mărirea fotografică pe care o reproducem ne-a parvenit prin bunăvoinţa medicului Epifanie Cozărescu.

[4] Planul poartă următorul text: *„Planul tîrgului Roman. Copiat în 1881. Acest plan s-au copiat de subsemnatul ingineru întocmit după Rizma Tîrgului Roman, făcută de inginerul Iosif von Braun în anii 1816, 1817 şi 1818 şi după o copie a acestei Rizme făcută de inginerul Carl von Osvath în anul 1831. Roman, 1881, august în 8. Inginer Guido Bauşec. Conform cu originalul din 1818 în combinaţie cu o copie din 1831. Ing. Burgud. Ing. G. Gratofil"* (în lectura lui E. Cozărescu). Precizăm că în *Istoria României*, III, p. 679, planul din 1818 este prezentat drept unul dintre cele mai vechi planuri ale oraşelor din Moldova şi Ţara Românească.

[5] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa şi Emilia Zaharia, *Aşezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1970, p. 301—302.

[6] S. Morintz, *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1971)*, în „Dacia" XVI, 1972, p. 350, menţionează urme de aşezare din veacul al XIV-lea; autoarea cercetării, arhg. Domniţa Hordilă, ne-a dat precizările referitoare la natura descoperirilor, rectificînd şi datarea.

[7] Datorită coloniei catolice şi a inspecţiilor făcute de prelaţii acestei confesiuni, dispunem de informaţii aproximative cu privire la cifra populaţiei acestui „tîrg bogat în locuitori", cum este numit Romanul în 1562 de către Ioan Belsius: cca 2 400 de locuitori în 1599, luînd media de şase membri pentru o familie, care rezultă din consemnarea a cca 400 de familii, făcută de episcopul Bernardino Quirini; un număr aproximativ egal în 1623, cînd misionarul catolic Andrei Bogoslavić relatează că în Roman sînt 72 de case de unguri catolici şi 200 case de schismatici; peste 2 000 de locuitori în 1641, cînd Petru Bogdan Bakšić arată că în Roman erau mai mult de 1 500 locuitori români, 31 unguri catolici şi 450 de armeni (vezi *Călători străini despre ţările române*, vol. II, Bucureşti 1970, p. 139; vol. IV, 1972, p. 42; vol. V, 1973, p. 6 şi 243—244). Se poate presupune că datele amintite nu se refereau şi la populaţia satului poslušnicilor.

[8] *Istoria României*, vol. III, p. 676.

https://biblioteca-digitala.ro

Compararea planurilor vechi cu planul actual arată că, în linii mari, rețeaua de străzi s-a păstrat aproape în întregime (fig. 4), Romanul deținînd astfel un element esențial pentru ilustrarea trecutului istoric, întrucît traseul străzilor este pe deplin explicat prin prezența celor patru instituții feudale care au determinat alcătuirea și funcționarea așezării: cetatea și curtea domnească, episcopia și tîrgul.

Prima funcție cunoscută documentar este aceea de apărare. Documentul din 1392, martie 30, al voievodului Roman Mușat și al fiilor săi, Alexandru și Bogdan, este scris *„în cetatea noastră a lui Roman voievod"*[9]. Cercetările arheologice efectuate între anii 1962—1964 de Mircea Matei și Lucian Chițescu[10], în zona actualei grădini zoologice care purta din vechime numele de „Cetățuia"[11], au condus la descoperirea cetății de pămînt mușatine, în continuarea căreia a fost identificat sistemul de apărare al tîrgului (șanț întărit cu palisadă pe una din laturi), ce ocolea spre sud-est actuala incintă a episcopiei. Ridicarea cetății de pămînt a fost situată de cercetători la sfîrșitul domniei lui Petru Mușat (înainte de 30 martie 1392), ea fiind creată — nu atît în vederea atacurilor externe —, cît mai ales pentru impunerea autorității voievodale asupra Moldovei de sud. Această autoritate fiind pe deplin consolidată în timpul domniei lui Alexandru cel Bun, cetatea a fost dezafectată în prima jumătate a veacului al XV-lea[12]. Totuși, importanța strategică a locului, situat la confluența rîurilor Siret și Moldova, precum și la întîlnirea căilor de comunicație între nordul și sudul Moldovei, a determinat pe Ștefan cel Mare să ridice, încă din 1466, în apropierea tîrgului, una dintre cele mai puternice fortificații ale epocii, denumită în documentele slavone „Novograd" — adică „Cetatea Nouă —, dar care apare în cronici și cu numele de „Smeredova". Această cetate, situată la cca 2 km sud-vest de satul Gîdinți, a conferit tîrgului Roman rolul de tabără sau loc de adunare a oștilor lui Ștefan[13]. Sistemul de apărare a tîrgului a continuat de asemenea să funcționeze, cel puțin pînă în 1467, cînd Romanul a fost incendiat de oștile maghiare ale lui Matei Corvin[14].

[9] *D.I.R.,A., Moldova. Veac. XIV—XV*, vol. I, București, 1954, p. 3.

[10] Mircea Matei și Lucian Chițescu, *Probleme istorice în legătură cu fortificația mușatină și cu așezarea orășenească de la Roman*, „Studii și materiale de muzeografie și istorie. Muzeul militar central", nr. 1, 1968, p. 33—37; Lucian Chițescu, *Ceramica ștampilată de la Roman și unele probleme în legătură cu purtătorii ei în Moldova*, „SCIV", tom. 15, nr. 3, 1964, p. 411—426.

[11] *Chronica Romanului*, I, p. 9.

[12] M. Matei și L. Chițescu, *op. cit.*, p. 35—36.

[13] L. Chițescu, *Principalele rezultate istorice ale cercetărilor arheologice din cetatea medievală de la Gîdinți (raionul Roman)*, „SCIV", XVII, nr. 2, 1966, p. 405—414; Idem, *Cercetările arheologice de la Cetatea Nouă și cetatea Crăciuna*, „Materiale și cercetări arheologice", vol. IX, București, 1970, p. 367—369, planul cetății în fig. 2; Grigore Ureche vornicul și Simion dascălul, *Letopisețul Țării Moldovei*, Craiova, f.a., ediția a III-a comentată de C. C. *Giurescu*, p. 44, 49—50 și nota 135, p. 50, 147—148; *Chronica Romanului*, I, p. 13—14; *Călători străini despre țările române*, vol. I, București, 1968, p. 140—142; *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 544.

[14] Mircea Matei și Lucian Chițescu au emis ipoteza refacerii palisadei tîrgului — după incendiul din 1467 — și a funcționării acestei fortificații pînă în veacul al XVI-lea (*op. cit., p. 38—39*). Ipoteza se bazează pe informația lui Georg Reicherstorffer, autorul *Chorografiei Moldovei*, publicată în 1541, care menționează existența la Roman a două cetăți: *„cetatea nouă a Romanului, așezată pe un șes lîngă rîul Siret... și cealaltă cetate cu numele Tîrgul Roman"*. Precizăm însă că cercetătorii amintiți citează pe Reicherstorffer după o ediție din 1864 (*op. cit.*, p. 39, nota 22), cu textul *„două cetăți foarte bine întărite"*, fără completarea *„bine întărite cu ziduri puternice"*, care apare în traducerea recentă a *Chorographiei Moldovei* (*Călători străini despre țările române*, vol. I, p. 202), Ca atare, ipoteza funcționării șanțului de apărare a tîrgului pînă în 1541 trebuie întărită cu noi argumente. Mențiunea lui Reicherstorffer despre existența în veacul al XVI-lea a unei cetăți *din piatră* a tîrgului, deosebită de Cetatea Nouă — Smeredova, zidită de Ștefan cel Mare la Gîdinți, rămîne sub semnul întrebării, pînă la eventuala confirmare prin cercetări arheologice fie a apărării tîrgului printr-un zid de piatră, fie a existenței unei curți domnești întărite, care putea fi privită — mai ales de un străin — ca cetate a tîrgului.

Fig. 1. *Orașul Roman în 1790.* Mărire fotografică după „Harta celor cinci județe ale Moldovei", întocmită sub conducerea lui Hora von Otzellowitz.

Fig. 3. *Orașul Roman în 1909.* Plan întocmit de Neculai Moisescu.

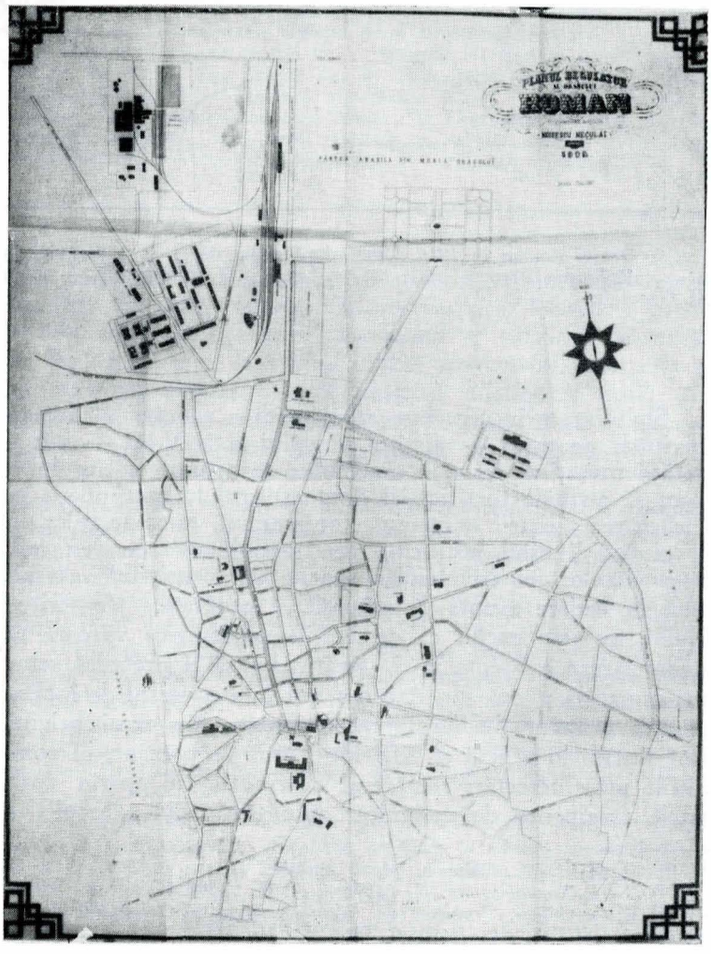

https://biblioteca-digitala.ro

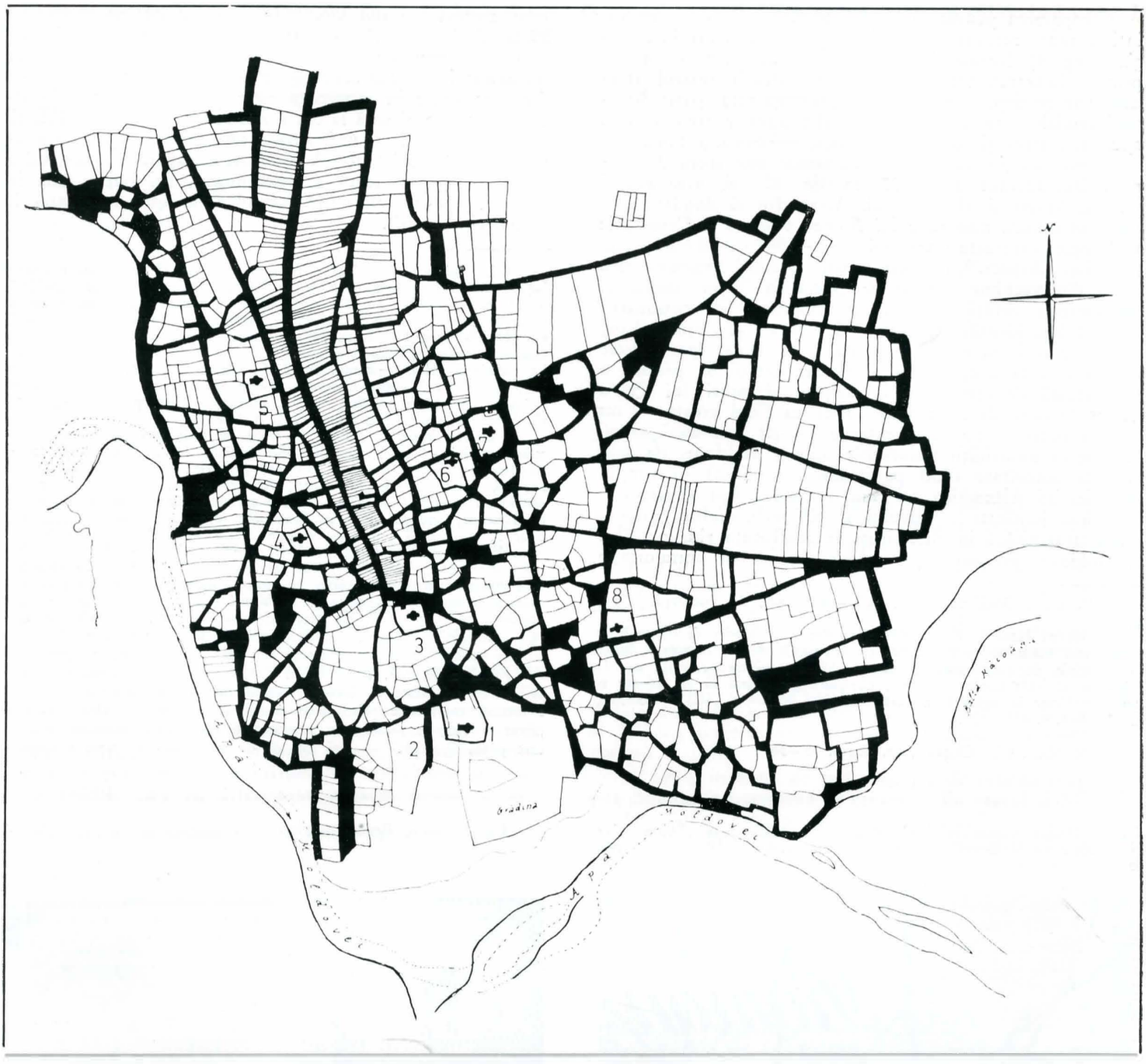

Fig. 2. *Oraşul Roman în 1818*. Desen după copia din 1881 a planului întocmit de Iosif von Braun. 1 — Episcopia. 2 — Zona cetăţii muşatine. 3 — Mănăstirea Precista Mare. 4 — Biserica Sf. Nicolae. 5 — Biserica Precista Mică. 6 — Biserica armenească 7 — Biserica Albă. 8 — Biserica Sf. Gheorghe.

Stabilirea prin cercetare arheologică a ridicării în aceeaşi perioadă de timp — sfîrşitul veacului al XIV-lea — atît a cetăţii muşatine, cît şi a sistemului de apărare a tîrgului[15], pare să atribuie fortificaţiei domneşti rolul determinant în închegarea aşezării orăşeneşti, concentrarea meşteşugarilor în jurul cetăţii fiind justificată prin posibilitatea de desfacere a produselor lor în condiţii sporite de securitate[16]. Avînd însă în vedere avantajele naturale şi geografice ale teritoriului, nu este exclus ca cercetările arheologice viitoare să demonstreze existenţa unei aşezări care să fi precedat cetatea muşatină şi care s-ar încadra astfel în procesul de închegare a oraşelor medievale moldoveneşti, ale cărui origini sînt situate în veacul al XIII-lea[17]. Pînă în prezent, în condiţiile unor cercetări sumare şi ocazionale, au apărut doar unele fragmente de ceramică autohtonă din veacul al XIV-lea, la poalele platformei cetăţii, pe locul unei lutării[18] (vezi fig. 4).

Necesitatea unei cercetări sistematice a vechii aşezări este demonstrată de faptul că, în prima jumătate a veacului al XV-lea, Romanul are conturate toate funcţiile ce vor determina evoluţia oraşului feudal: loc întărit, curte domnească locală, sediu episcopal şi tîrg, fiind greu de presupus că ascensiunea politică şi administrativă a aşezării s-ar fi produs doar în ultimele decenii ale veacului al XIV-lea.

În situaţia de astăzi, zona cetăţii muşatine este înscrisă în triunghiul format de străzile Proletariatului, Alexandru cel Bun şi Panaite Donici (fig. 4), ocupat de parcul grădinii zoologice (fig. 5). Zona nu cuprinde decît cîteva construcţii din veacul al XIX-lea şi din primele decenii ale secolului nostru: casa doctorului Theodori[19], aşezămintele Melchise-

[15] M. Matei şi L. Chiţescu, *op. cit.*, p. 38.
[16] *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 291.
[17] Mircea Matei, *Probleme de cultură orăşenească în Moldova medievală*, în „SCIV", tom. 16, nr. 3, 1965, p. 534—535.
[18] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 302.
[19] Casa doctorului Alexandru Theodori (1798—1876, primul medic al oraşului Roman) — str. Proletariatului nr. 1—3, actualul sediu al Muzeului de ştiinţele naturii, a fost construită în jurul anului 1849, după proiectul arhitectului Grisbeck.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4. *Centrul istoric al oraşului Roman în situaţia actuală.* 1 — Cetatea muşatină. 2 — Şanţul de apărare al tîrgului. 3. Casa doctorului Theodori. 4 — Aşezămintele Melchisedec. 5. Capela funerară a episcopului Melchisedec. 6 — Episcopia. 7 — Biserica Precista Mare cu turnul-clopotniţă. 8 — Spitalul. 9 — Fostul seminar ortodox. 10. Casa şpiţerului Bruckner. 11 — Casa din str. Principatele Unite nr. 2. 12 — Biserica Sf. Nicolae cu turnul-clopotniţă. 13 — Biserica Precista Mică. 14 — Casa Nevruzi din str. Cuza Vodă nr. 36. 15 — Casa Sturza din str. Dobrogeanu-Gherea. 16 — Gimnaziul Roman Vodă. 17 — Casa vornicului Done. 18 — Biserica Albă cu turnul-clopotniţă. 19 — Biserica armenească. 20 — Şcoala din str. Cuza Vodă nr. 12. 21 — Casa Buicliu. 22 — Casa Pruncu. 23 — Casa Vasile Ioachim. 24 — Primăria veche. 25. Biserica Sf. Gheorghe. 26. Casa din str. Vasile Alecsandri nr. 8. *Legenda:* 1 — Limitele oraşului în 1790. 2 — Limitele oraşului în 1818. 3 — Tramă stradală cu valoare istorică. 4 — Uliţa Borşova, 5 — Proprietatea tîrgului. 6 — Proprietatea episcopiei. 7 — Cartierul armenesc. 8 — Proprietate domnească. 9 — Sondaje arheologice.

dec[20] şi capela funerară a episcopului Melchisedec Ştefănescu[21]. În planul din 1818 (fig. 2), ne surprinde absenţa unei parcelări dense a acestui teren cu poziţie optimă în contextul urban, fapt care ne face să formulăm — sub rezerva confirmării prin cercetare arheologică — ipoteza suprapunerii curţii domneşti pe locul fostei cetăţi muşatine.

Existenţa unei curţi domneşti locale la Roman este acceptată ca funcţie încă din veacul al XV-lea[22] şi este consemnată documentar în timpul domniilor lui Despot Vodă (1561—1563)[23] şi Gheorghe Ştefan (1653—1658)[24]. Pînă în prezent, singura ipoteză de localizare a curţii domneşti a fost formulată de episcopul Melchisedec. Comentînd textul lui Paul din Alep, referitor la trecerea prin Roman a patriarhului Macarie, în 1653: *„patriarhul se văzu silit a merge la Bei* (domnitor), *la politia* (polis) *Romanului, care este şi ea reşedinţă domnească"*, Melchisedec adaugă în notă: *„Se vede că la Roman erau curţi domneşti, poate chiar în episcopie"*[25]. Această ipoteză este infirmată de relatarea lui Ioan

[20] Aşezămintele Melchisedec cuprind grădiniţa de copii, zidită în 1914, de Valerian, fratele episcopului Melchisedec Ştefănescu, precum şi şcoala de cîntări bisericeşti, construită în 1911.

[21] Capela care adăposteşte mormîntul episcopului Melchisedec Ştefănescu a fost construită în 1938, într-o arhitectură de forme naţionale, după proiectul arhitectului Ion Berechet.

[22] Unul dintre martorii domneşti ai actului din 1403, ianuarie 7, şi anume Vlad Tuciaischi, poartă titlul de „vornic de Tîrgul Roman", titlu care desemnează pe conducătorul unei curţi domneşti, centrale sau locale (*D.I.R.,A., Moldova. Veacul XIV, XV*, vol. I, p. 14; *Istoria României*, II, p. 326). În afară de această menţiune documentară, existenţa curţii mai poate fi dedusă din: importanţa acordată Romanului în timpul domniei lui Alexandru cel Bun (sediul noii episcopii „a Ţării de Jos", alegerea bisericii Sf. Vineri ca loc de înmormîntare a mamei domnitorului, Anastasia, loc de încheiere a tratatului de alianţă cu Polonia în 1411); existenţa unei cancelarii domneşti — funcţionînd de obicei în cadrul curţii — care a emis 12 acte domneşti, între 1418 şi 1475, redactate în Roman, denumit şi „Tîrgul de Jos", probabil după numele episcopiei (*D.I.R.,A., Moldova. Veacul XIV, XV*, vol. I, p. X — XXXVI).

[23] În raportul din 1562, aprilie 13, Ioan Belsius, agentul de legătură al curţii imperiale pe lîngă Despot, relatează evenimentele petrecute la Roman în zilele de 11—12 ale aceleiaşi luni: sosirea lui Despot în „Cetatea Roman", primirea lui la episcopie şi atentatul lui Voinea, *„îndulcit cu bani de Alexandru Moldoveanul* (Lăpuşneanu) *să-l omoare pe Despot"* (*Călători străini despre ţările române*, II, p. 139—141 şi 132).

[24] Raportul privind activitatea misiunii iezuite din Moldova în anii 1653—1654, menţionează: *„S-a făcut un drum la Roman, la curtea domnului ce îşi avea atunci reşedinţa acolo"* (*Călători străini despre ţările române*, vol. V, Bucureşti, 1973, p. 502).

[25] *Chronica Romanului*, I, p. 268.

https://biblioteca-digitala.ro

Belsius (13 aprilie 1562), care consemnează existența unei curți domnești deosebită de incinta episcopiei[26]. Caracteristicile actuale ale structurii urbane, în zona cetății mușatine, ne fac să presupunem că terenul nu a fost ocupat pînă în veacul al XIX-lea, datorită prezenței unei curți domnești (ruinată probabil cu începere din veacul al XVIII-lea), avînd în vedere următoarele considerente:

— Proprietatea domnească asupra cetății mușatine.

— Absența în documente a consemnării unui transfer de proprietate către episcopie, în secolele XV—XVII (trecerea în proprietatea tîrgului nu poate fi luată în considerare, ținînd seama de delimitarea — atestată documentar — a teritoriului tîrgului prin ulița Borșova).

— Vecinătatea nemijlocită cu terenul — de asemenea proprietate domnească — pe care s-a ridicat, în 1568, așezămîntul mănăstiresc cu biserica Precista Mare, ctitoria doamnei Ruxandra, soția lui Alexandru Lăpușneanu[27].

— Numărul foarte redus al construcțiilor — probabil improvizate — care apar pe acest teren în planurile din 1790 și 1818, fapt care a permis amenajarea după 1818 a unui spațiu verde, în care s-au construit, către 1849, casa medicului Alexandru Theodori și, după 1911, așezămintele Melchisedec.

Dar și în cazul în care ipoteza suprapunerii curții domnești pe teritoriul cetății mușatine nu își va găsi o confirmare, structura urbană actuală demonstrează prezența stăpînirii domnești, atît în zona cetății, cît și în aceea a fostei mănăstiri, care se afirmă ca funcție istorică prin incinta spitalului unificat, construit în 1872, dar care continuă modestul nucleu al spitalului mănăstirii Precista, întemeiat în 1787 de egumenul Gherasim Putneanul, cu sprijinul activ al episcopului de atunci, Veniamin Costache[28].

Dacă funcțiile de apărare și de curte domnească au avut o viețuire limitată, rolul lor principal fiind de a activa dezvoltarea orașului în fazele sale de început, funcțiile de sediu episcopal și de tîrg au crescut progresiv în importanță, împletindu-se și combătîndu-se reciproc pînă în veacul al XIX-lea, cu rezultatul imprimării caracterului specific al centrului istoric Roman.

Întemeiată de Alexandru cel Bun în locul unde exista biserica Sf. Vineri, necropolă domnească, devenind mitropolie a Țării de Jos în timpul domniei asociate a fraților Iliaș și Ștefan al II-lea (1435—1442), rang pe care îl va avea pînă la sfîrșitul veacului al XVI-lea — și păstrînd apoi rang de precedență față de toate celelalte episcopii moldovene, episcopia Romanului a reprezentat timp de aproape cinci secole una dintre cele mai puternice instituții feudale ale țării. Posesoare a numeroase sate, mori și poduri umblătoare, scutită de orice dări și slujbe domnești împreună cu

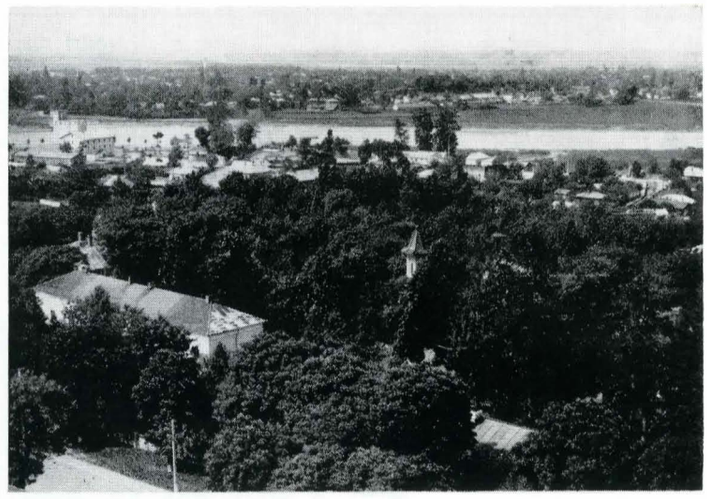

Fig. 5. *Zona cetății mușatine.* Este vizibil acoperișul casei Theodori (actualul Muzeu de științele naturii) și turla capelei funerare a episcopului Melchisedec.

toți slujitorii ei, avînd drept de judecată cu excluderea autorității civile (în afară de domnitor), episcopia a stăpînit, de la înființare pînă în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, partea de sud a vetrei Romanului, care cuprindea către est satul poslușnicilor[29]. Proprietatea episcopiei era delimitată de aceea a tîrgului prin „ulița ciubotărească", denumită în documente și „ulița lui Borșu", „ulița Borșova" sau „ulița Borșului"[30], dar prin repetate danii ale domnitorilor episcopia a ajuns să stăpînească și teritoriul tîrgului, care și-a răscumpărat dreptul de proprietate abia în 1845, dînd în schimb o moșie cu venit anual de 500 de galbeni[31].

În analiza structurii urbane, identificarea uliței Borșova a fost posibilă datorită precizării pe care o conține hotarnica din 1752: *„Ulița Borșova sau Ciubotărească cu un capăt răspunde spre Moldova, cu altul spre Siret"*. Ea corespunde, în planul actual, străzilor Bogdan Dragoș și Ion Ionescu de la Brad, aceasta din urmă considerată însă cu vechiul traseu, modificat în urma înaintării spre oraș a malului Moldovei (fig. 2 și 4).

Episcopia[32], cu incinta înconjurată de zidul de apărare

[26] Din relatarea lui Belsius (vezi nota 23) reiese limpede existența curții domnești, deosebită de incinta episcopiei: *„după ce l-au însoțit pînă în casă pe Despot, ce se întorcea tîrziu venind din piața curții"* (în text, *ex. theatro*, unde Despot ținea scaun de judecată); *„a venit aici* (la Roman) *călare Despot, însoțit de o escortă de vreo 6000 de ostași și mai întîi s-a îndreptat la biserică... apoi primit cu cea mai mare cinste de mitropolit și boieri, a fost condus înapoi la curte"*.

[27] Cu privire la natura proprietății terenului, înainte de ridicarea mănăstirii Precista Mare, nu sîntem de acord cu ipoteza lui Epifanie Cozărescu, care crede că acest teren ar fi aparținut inițial tîrgului, fiind folosit ca cimitir orășenesc (E. Cozărescu, *Biserica „Precista Mare" din orașul Roman*, „Mitropolia Moldovei și Sucevei" nr. 11—12, 1964, p. 612). Mențiunile documentare stabilesc cu certitudine limitarea „din vechime" a proprietății tîrgului prin ulița Borșova, terenul mănăstirii Precista fiind ca atare situat în aria stăpînită de episcopie și în imediata vecinătate a cetății mușatine.

[28] Întemeiată în 1568, mănăstirea Precista Mare a avut o istorie frămîntată. Biserica cu hramul „Adormirea Maicii Domnului" a fost în repetate rînduri avariată de cutremure, care au impus refaceri radicale în 1753, 1787, 1826 și 1838. În forma sa actuală, biserica are o arhitectură cu pronunțate influențe de baroc și neo-clasicism, păstrînd însă în naos sistemul specific moldovenesc al arcelor diagonale pe care se ridica turla, precum și pornirea trunchiată a absidelor laterale, în formula planului pseudo-trilobat. Turnul-clopotniță reprezintă ultimul fragment al mănăstirii care înconjura biserica și despre care Hora von Otzellowitz nota, în 1790, că *„mănăstirea ar putea servi ca punct de rezistență împotriva unui atac turco-tătar, dacă i s-ar face reparațiile necesare la ziduri și porți"* (E. Cozărescu, *Istoricul bisericii Precista Mare din orașul Roman, III*, „Mitropolia Moldovei și Sucevei", nr. 11—12, 1965, p. 637).

[29] Poslușnicii episcopiei Romanului (țărani liberi, slujind prin învoială pe domeniile mănăstirești) au cuprins numeroase categorii de meșteșugari. Ei erau scutiți de *„toate dările care sînt pe la alți tîrgoveți"*, întrucît *„sfînta episcopie fără unii ca aceștia nu poate trăi"* — vezi Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, 1969, p. 86—87 (Olteanu-Șerban, *Meșteșugurile*).

[30] Documentul din 1612 septembrie 9, referitor la conflictul dintre tîrg și episcopie născut din migrarea tîrgoveților către satul poslușnicilor, unde erau scutiți de dări, citează afirmația episcopului Mitrofan: *„Acel loc pînă în ulița Borșului este danie și miluire a sfîntei episcopii de la alți domni de mai înainte, dar ei* (poslușnicii) *nu sînt din tîrg și sînt ca un sat al sfîntei episcopii și nu au fost niciodată amestecați cu tîrgul, ci au fost cu toții deosebiți"*. (*D.I.R.,A., Moldova. Veacul XVII*, vol. III, p. 99—100). Delimitarea este confirmată prin mărturia din 3 septembrie 1752, făcută de hotarnicii desemnați de Constantin Racoviță pentru reașezarea pietrelor de hotar la moșia episcopiei (*Chronica Romanului*, II, p. 42—43).

[31] *Chronica Romanului*, II, p. 35, 77, 198, 201—204.

[32] Biserica episcopală de astăzi, care a înlocuit biserica Sf. Vineri din timpul lui Alexandru cel Bun, a fost începută de Petru Rareș, în 1542 și a fost terminată de fiul său Iliaș în 1550. Ea este un valoros exemplar al școlii de arhitectură moldovenească de tradiție bizantină, iar transformările suferite în urma cutremurelor (care au afectat în special registrul turlelor), s-au grefat armonios pe structura originară, păstrîndu-i eleganța și demnitatea. Din incinta medievală se păstrează zidul de apărare cu metereze și turnul-clopotniță, al cărui parter, realizat în timpul episcopului Leon Gheuca (1780—1786), a fost admirabil întregit în 1881—1882, din inițiativa episcopului Melchisedec Ștefănescu, după proiectul arhitectului Alexandru Orăscu. Clădirile din incintă sînt refăcute în a doua jumătate a veacului al XIX-lea. Lucrarea principală privind istoricul episcopiei Romanului rămîne opera citată a episcopului Melchisedec Ștefănescu (vezi nota 1). Pentru bibliografia recentă, vezi Scarlat Porcescu, *Biserica episcopală din Roman*, București, 1970.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6. *Episcopia Romanului.* Biserica şi parcul, văzute din turnul-clopotniţă

Fig. 7. *Zona fostului sat al poslușnicilor* din partea de sud-est a centrului istoric, văzută din turnul episcopiei. În stînga este vizibilă biserica Sf. Gheorghe.

şi cu parcul ce coboară în lunca Moldovei (fig. 6), îşi manifestă proprietatea pînă la limita uliţei Borşova printr-o densitate relativ redusă a vechilor gospodării şi printr-o reţea de uliţe cu traseu neregulat, adaptat pantelor terenului (fig. 2). În această zonă se conturează două enclave: cea mai veche, fosta mănăstire Precista Mare, apare cu incinta integral conservată în planul din 1818; din ansamblu, se păstrează astăzi biserica şi turnul-clopotniţă, spitalul ocupînd locul chiliilor de pe latura de sud. În livada mănăstirii s-a construit în jurul anului 1910 fostul seminar ortodox, realizat într-o arhitectură de forme naţionale.

A doua enclavă este fosta mahala evreiască, dezvoltată în prima jumătate a veacului al XIX-lea în perimetrul străzilor Principatele Unite, Sucedava şi Ion Ionescu de la Brad (fig. 4), zonă în care inventarul din 1818 consemnează baia, şcolile şi spitalul evreiesc, construcţii care se păstrează pînă astăzi, cu unele transformări. Faţă de 1818, reţeaua actuală de uliţe este parţial modificată, avînd însă un deosebit pitoresc, ca de exemplu în cazul străzii Vlad Ţepeş cu cele cinci sinagogi.

Spre est de episcopie, prezenţa satului poslușnicilor se manifestă în toate planurile, inclusiv cel actual, prin parcelarea semi-rurală, cu grădini mari (fig. 7), prin traseul capricios al uliţelor (nu numai pe suprafeţele în pantă, unde acest traseu este explicabil prin adaptarea la teren, dar şi în zona relativ plană care se află la est de str. Tineretului), precum şi prin caracterul rural pe care l-au avut în trecut casele, demonstrat prin cîteva exemplare de un deosebit interes ce se păstrează pînă astăzi. Localizarea satului poslușnicilor se bazează pe informaţia construirii în 1848 a bisericii Sf. Gheorghe pe locul cimitirului poslușnicilor[33], precum şi pe numele de „mahalaua Popăuţilor" pe care îl purta această zonă în veacul al XVIII-lea[34] întrucît etimologic numele de „Popăuţi" derivă de la cuvîntul slav „popovţi", care înseamnă „cei ai popii" sau „cei din satul popii"[35].

În totală deosebire cu spaţiile vaste ale episcopiei şi ale posesiunilor domneşti, precum şi cu regimul semi-rural al satului poslușnicilor, zona tîrgului se desemnează în plan ca un organism net individualizat prin parcelarea de maximă densitate care apare de-a lungul arterei comerciale a „Uliţei mari" (actuala stradă Ştefan cel Mare), continuată cu o parcelare foarte densă atît spre est, de-a lungul străzii Cuza Vodă, cît şi spre vest, pînă în albia Moldovei (fig. 2). Deosebirile de relief fac ca, pe terasa înaltă, parcelele străzilor Ştefan cel Mare şi Cuza Vodă să fie foarte ordonate, pînă la întîlnirea cu regimul diferit de proprietate al cartierului armenesc. La vest de Uliţa mare, panta terenului determină o parcelare neregulată, adaptată traseului uliţelor, însă tot atît de densă. Amplasarea celor două biserici din zona de la vest de Uliţa mare, Sf. Nicolae[36] şi Precista Mică[37], este încă o mărturie a concentrării breslelor, fără a fi concludentă pentru gruparea lor, întrucît din izvoare se poate deduce existenţa unui număr mai mare al bisericilor de breaslă: în 1641, Petru Bogdan Bakšić scrie că, în Roman, în afară de episcopie, mai sînt încă şapte biserici „ale românilor", unele de zid şi altele de lemn[38]. Scăzînd cele trei biserici de zid în fiinţă la acea dată (respectiv cele două biserici domneşti şi biserica Sf. Nicolae a negustorilor români din Şcheii Braşovului, preluată ulterior şi refăcută de cele trei bresle asociate ale ţiganilor), scăzînd şi biserica de lemn din satul poslușnicilor, care exista probabil în veacul al XVII-lea, rezultă existenţa a încă trei biserici, firesc întreţinute de bresle. Dintre acestea, două au dispărut, una desigur cu hramul Sf-ţii Arhangheli, întrucît la sărbătorirea acestui hram avea loc praznicul celor cinci bresle asociate al căror statut a fost redactat în 1641. Cea de-a treia, Precista Mică, a fost refăcută de zid, între 1791—1826, pe locul vechii biserici de lemn (vezi nota 37).

Revenind la Uliţa mare, compararea planului din 1818 (fig. 2), cu cel din 1790 (fig. 1) demonstrează că parcelarea ce se păstrează parţial pînă astăzi nu este o realizare a veacului al XIX-lea, cum se credea pînă de curînd, ci reprezintă structura centrului comercial al tîrgului medieval. Chiar dacă, în elevaţie (fig. 8—9), arhitectura poartă am-

[33] Informaţie primită de la E. Cozărescu. Biserica Sf. Gheorghe a fost construită în 1842, lîngă o veche biserică de lemn ce a continuat să existe pînă în 1851. Pisania aminteşte drept ctitor numai pe postelnicul Grigore Done şi pe soţia sa Elenco, deşi la zidire au contribuit mai mulţi enoriaşi — vezi N. Gr. Steţcu, *Un boier romaşcan, vornicul Grigore Done*, Roman, 1942. Din punct de vedere arhitectural, biserica prezintă o interesantă îmbinare a tradiţiilor post-bizantine (calote şi turle pe pandantivi, plan pseudo-trilobat) cu puternice influenţe Empire, manifestate în special în compoziţia faţadelor.

[34] N. Gr. Steţcu, *op. cit.*, p. 8. Denumirea mahalalei apare într-o însemnare pe carte, în 1794.

[35] Conform precizărilor primite de la prof. Ion Radu Mircea.

[36] Biserica Sf. Nicolae, aparţinînd celor trei bresle asociate ale ţiganilor, a fost începută în vremea episcopului Ioanichie (1747—1769) şi a fost sfinţită de episcopul Leon Gheuca (1769—1786), înlocuind vechea biserică de lemn a negustorilor braşoveni, care exista în 1600 şi al cărei hram fusese ales prin legătura ctitorilor cu biserica Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului. Clopotniţa de zid a fost terminată în 1810 (vezi Gh. Zaharescu, *Biserica Sf. Nicolae din Roman*, 1933). Biserica are un plan pseudo-trilobat, cu turla naosului descărcată pe arce diagonale. Învelitorile de tablă actuale, cu forme baroce, au înlocuit în 1879 vechile învelitori de şindrilă.

[37] Biserica Precista Mică, cu hramul Intrarea în biserică, a fost construită din zid, între anii 1791—1826, pe locul unei vechi biserici de lemn. Planul trilobat, cu turn-clopotniţă deoroşat pe faţada de vest, are traveele navei acoperite cu bolţi „a vela". Pridvorul cu coloane toscane de pe latura de sud a fost adăugat în 1855. Decorul floral, tipic muntenesc, al chenarelor de piatră de la ferestre şi portal, este singular în Roman.

[38] *Călători străini despre ţările române*, vol. V, p. 243—244.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 8. *Dughenile din str. Ştefan cel Mare nr. 49—53.*

prenta unor refaceri efectuate în special după 1850[39], pivni-

[39] Intervenţiile veacului al XIX-lea în arhitectura oraşului Roman au fost determinate atît de frecvenţa cutremurelor care au avut loc între 1781 şi 1838, cît şi de incendiul care a bîntuit aşezarea în 1845 (vezi *Chronica Romanului*, II, p. 204). În ansamblul „Uliţei mari", cel mai vechi tip al locuinţei cu dugheană la stradă, — anterior incendiului — prezintă în faţada principală un parter, în general boltit „a vela" pe

Fig. 9. *Casa din str. Ştefan cel Mare nr. 72.* Faţada laterală. În plan secund, biserica armenească.

ţele boltite respectă parcelarea originară, suprapunîndu-se în adîncime pe trei nivele, pentru a compensa îngustimea loturilor. Ele datează cu certitudine din veacul al XVIII-lea, existînd suficiente premise istorice pentru datarea lor în etape anterioare.

Asanarea, restaurarea şi valorificarea Uliţei mari din Roman ar reprezenta un însemnat act de cultură, întrucît această zonă reflectă — cel puţin prin substructură şi prin parcelare — importanţa economică a tîrgului feudal, asociată cu un sistem bine precizat de organizare administrativă şi judecătorească, ceea ce constituie în esenţă un document de cultură orăşenească românească. Dacă în documente Romanul apare cu numele de *tîrg* abia în 1408[40], el este nominalizat ca „tîrgul lui Roman pe Moldova" în *Lista oraşelor*[41], alcătuită între 1387—1392, fapt care întăreşte ipoteza închegării aşezării orăşeneşti înainte de ridicarea cetăţii muşatine. Data tîrgului anual (privilegiu rîvnit de aşezările medievale) este cunoscută din hrisovul lui Ştefan cel Mare din 1458, aprilie 12, prin care oamenii episcopiei sînt scutiţi de taxa de tîrg „pentru ziua de Sf. Ilie"[42], adică la 20 iulie. În afară de tîrgul anual, Romanul avea şi un tîrg săptămînal, consemnat documentar în 1673[43] şi două centre de negoţ permanent[44], denumite tot tîrguri: Tîrgul-de-sus sau Tîrgul vechi, care se afla în faţa mănăstirii Precista (ultimele cămări de carne au fost dărîmate curînd după 1960) — şi Tîrgul-de-jos sau Tîrgul nou, care se afla în zona bisericii de breaslă Sf. Nicolae.

Înflorirea economică a tîrgului Roman a implicat existenţa şi dezvoltarea a numeroase meşteşuguri, încă din veacul al XV-lea, cînd sînt amintiţi meşterii zidari care au lucrat la Cetatea Nouă în jurul anului 1484[45]; semnificativ este şi faptul că, în 1436, Ion croitorul de Roman îşi trimitea fiul la Braşov pentru a învăţa meşteşugul tunderii postavului[45]. În prima jumătate a veacului al XVI-lea sînt amintiţi Toma fierarul din Roman[47] şi Marcu ţesătorul din Roman[48], dezvoltarea meşteşugurilor fiind demonstrată şi de creşterea comerţului extern, în special a comerţului cu Braşovul, în care Romanul ocupă al doilea loc, după Bîrlad[49].

Reunirea meşteşugarilor în bresle, formă de organizare superioară frăţiilor din veacul al XVI-lea, are loc la Roman către începutul veacului al XVII-lea, acest oraş putîndu-se mîndri cu redactarea, în 1641, a primului statut de breaslă din Moldova, ceea ce se explică prin continua dezvoltare economică a tîrgului, care ajunsese să ocupe locul al treilea, în ordinea importanţei comerciale, după Iaşi şi Suceava[50]. Statutul din 1641 este întocmit pentru cinci bresle asociate: blănarii, croitorii, abagiii, cojocarii şi bărbierii. Dintre numeroasele bresle care au existat, doar o parte sînt consemnate documentar, dar este remarcabilă diversitatea criteriilor de grupare: pe naţionalităţi (breasla armenilor)[51]; grupuri etnice (breasla ţiganilor, cu statut din 1706)[52]; loc de baştină (breasla braşovenilor şcheieni, constituită în jurul anului

dublouri, cu succesiune de goluri încheiate în mîner de coş (fig. 8). O friză înaltă, bogat decorată, este singurul element care trădează, spre Uliţa mare, prezenţa unui vast pod mansardat, care se transformă în etaj spre curţile interioare şi care se continuă cu o aripă cu două nivele, perpendiculară pe axul comercial. Cele două nivele ale curţii interioare sînt mărginite cu geamlîcuri, cerdace cu stîlpi de lemn sau arcade de zidărie. Tranziţia în înălţime, de la mansarda joasă dinspre stradă către etajul curţii interioare, este ascunsă, în dreptul uliţelor transversale, printr-un fronton clasicizant (vezi fig. 9). A doua categorie de clădiri, cu acelaşi program, are un etaj adăugat în a doua jumătate a veacului al XIX-lea. Arhitectura de un eclectism clasicizant, cu modenatură bogată şi frumoase balcoane cu parapet metalic, se datoreşte în mare parte arhitectului Iosif Grisbeck.

[40] *D.I.R., A, Moldova. Veacul XIV, XV*, vol. I, p. 17. Anul 1408 este termen *ante quem* pentru obţinerea dreptului de tîrg.

[41] Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi din Moldova*, Bucureşti, 1967, p. 70.

[42] *D.I.R., A, Moldova. Veacul XIV, XV*, vol. I, p. 295.

[43] *Istoria României*, vol. III, p. 58.

[44] *Ibidem*, p. 371.

[45] Olteanu-Şerban, *Meşteşugurile*, p. 74.

[46] *Ibidem*, p. 86—87; *Istoria României*, II, p. 293.

[47] Olteanu-Şerban, *op. cit.*, p. 66.

[48] *Istoria României*, vol. II, p. 581.

[49] *Ibidem*, p. 584.

[50] Olteanu-Şerban, *Meşteşugurile*, p. 174, 179 şi 296—297.

[51] *Chronica Romanului*, I, p. 36; *Istoria României*, vol. III, p. 658.

[52] Gh. Zaharescu, *op. cit.*, p. 26—29.

https://biblioteca-digitala.ro

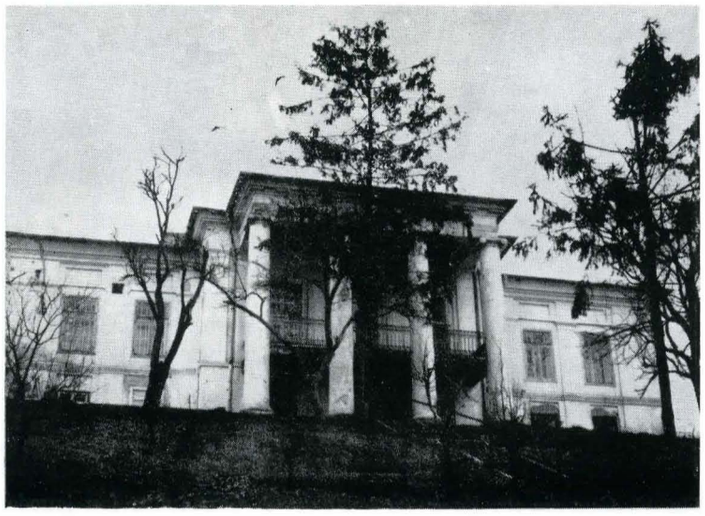

Fig. 11. *Casa spițerului Johann Simeon Bruckner.* Fațada spre lunca Moldovei.

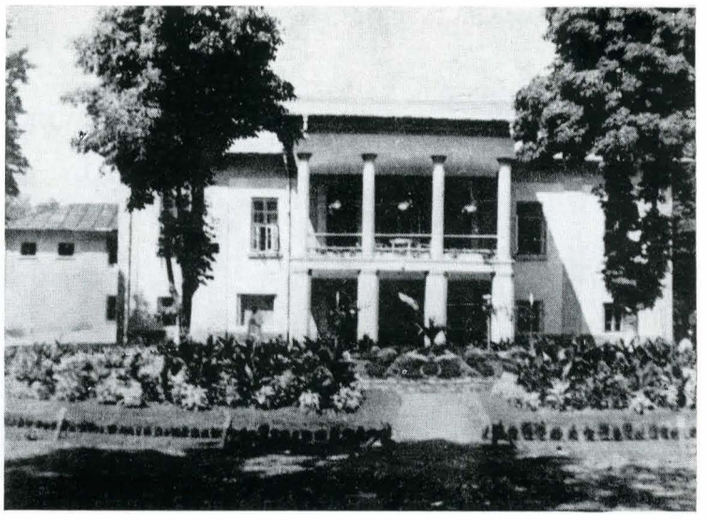

Fig. 12. *Casa lui Grigore Sturza.* Fotografie din 1938.

1600, în care activau în special cizmarii și ciubotarii[53], de unde și vechiul nume al uliței Borșova, lîngă care se afla mahalaua lor); în sfîrșit, pe criteriul stării materiale, breasla săracilor sau „a mișeilor de Tîrgu Roman", așa cum sînt numiți în statutul din 1704[54]. Existența altor bresle poate fi dedusă din consemnarea în documente a diversificării meșteșugurilor[55], semnificativ apărînd și faptul că, în 1761, la tîrgul anual din Suceava era rezervat locul negustorilor ce veneau cu marfă de la Botoșani și Roman[56].

Organizarea breslelor a luat sfîrșit odată cu noua formă de organizare în corporații, introdusă de Regulamentul Organic. Rolul lor în viața orașului medieval a fost însă covîrșitor, breslele determinînd modul de producție al comunităților orășenești, cu toate implicațiile politice și administrative ale vremii. Breslele au imprimat structura specifică a orașelor, tipul de locuință, trama stradală, gruparea cartierelor și a bisericilor de breaslă, adică acele elemente urbane care demonstrează pe viu activitatea economică și culturală din trecut. Înflorirea meșteșugurilor a presupus într-adevăr și o activitate culturală, rezultată din necesitatea cunoașterii scrisului, a cititului, a socotitului, la care se adăugau cunoștințele de limbi străine și de geografie[57]. În acest context, înțelegem mai bine de ce, printre măsurile de asuprire a românilor transilvăneni, figura și interdicția accesului în bresle, cu atît mai limpede apărînd necesitatea punerii în valoare, prin sistematizare, a cartierelor de breaslă din orașele Moldovei și Țării Românești.

Istoria Romanului medieval, reflectată în structura sa urbană, se desfășoară sub semnul dualității de autoritate — civilă și clericală — a celor două instituții cu îndelungată viețuire: tîrgul de meșteșugari și episcopia, aspect specific la care se adaugă unele nuanțări determinate de componența etnică a populației, ale cărei fluctuații au lăsat urme în configurația orașului. Dacă sașii amintiți sporadic[58] și ungurii (numeroși în veacul al XV-lea, dar care dispar cu desăvîrșire către 1650[59]) nu au lăsat urme vizibile — fără

[53] *Chronica Romanului*, I, p. 17; Gh. Zaharescu, *op. cit.*, p. 11—13.

[54] *Chronica Romanului*, I, p. 315—318.

[55] Olteanu-Șerban, *Meșteșugurile*, p. 187, 265, 270, 377, 411.

[56] *Istoria României*, vol. III, p. 372.

[57] Radu Manolescu, *Cultura orășenească în Moldova în secolul al XVI-lea*, „Analele Universității București", anul XX, nr. 1, 1971, p. 51—52. Semnificativ pentru cultura tîrgului este faptul că, între 1405—1503, matricolele universității din Cracovia menționează 18 studenți provenind din orașe moldovene printre care și din Roman — vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 171.

[58] Un „Martinus Wasserbroth", cetățean din Roman, se judecă în 1469 la Liov, iar pecetea aplicată pe un document din 1627/1628 și scrisă în limba latină, cu caractere de factură gotică, poartă textul: „† S(igillum) civium de foro Romani", ceea ce face pe C. C. Giurescu să considere că pecetea aparținea vechilor coloniști sași (vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 83). Episcopul Melchisedec pune în legătură tradiția existenței unei biserici săsești, în apropiere de episcopie, cu migrația în Moldova a unui grup de cehi husiți, alungați de Matei Corvin în 1480 și primiți de Ștefan cel Mare în orașele Moldovei (*Chronica Romanului*, I, p. 18—21).

[59] Din rapoartele către Roma ale trimișilor papalității rezultă că ungurii din Roman erau toți catolici și că numărul lor a înregistrat o scădere masivă în veacul al XVI-lea, pînă la totala dispariție. În 1595, două biserici catolice în funcție demonstrează existența unei populații ungurești încă numeroasă. În 1599, 25 de familii cu 138 de suflete, de neam unguri și sași, foloseau două biserici catolice, *„făcute din lemn, încăpătoare, cu podoabe de altar și potire"*. În 1641, 31 de unguri catolici aveau doar o singură biserică din lemn, *„aproape ruinată"*. În 1644,

Fig. 10. *Silueta centrului istoric al orașului Roman*, văzut dinspre sud-vest. 1 — Zona cetății mușatine. 2 — Turnurile episcopiei. 3 — Capela funerară a episcopului Melchisedec. 4 — Biserica și clopotnița fostei mănăstiri Precista Mare. 5 — Biserica Sf. Nicolae și turnul-clopotniță. 6 — Sinagogile mari din str. Vlad Țepeș. 7 — Biserica Precista Mică. Desen de arh. Titu Elian.

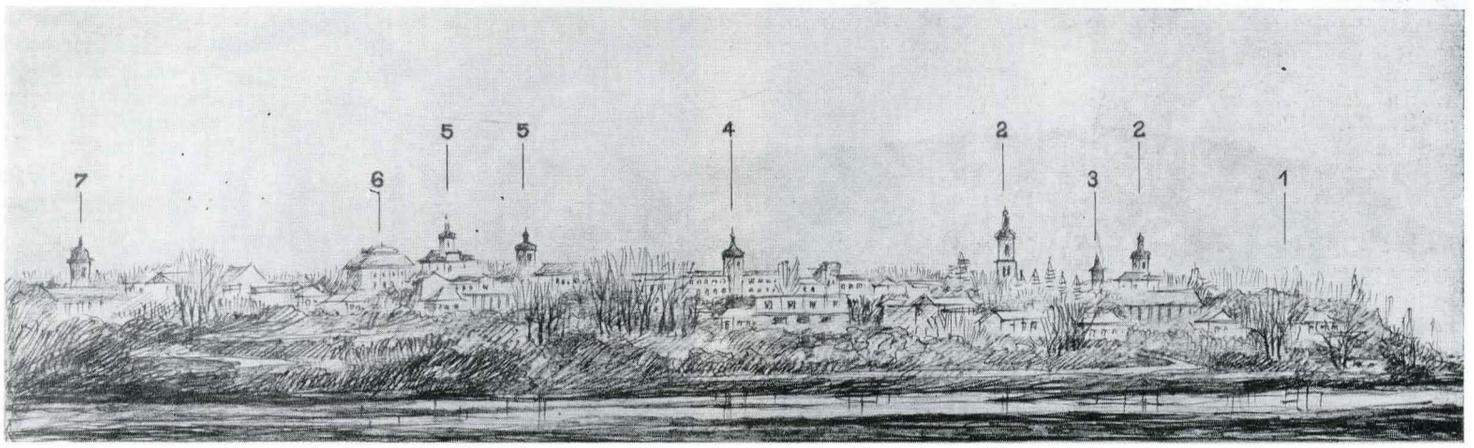

https://biblioteca-digitala.ro

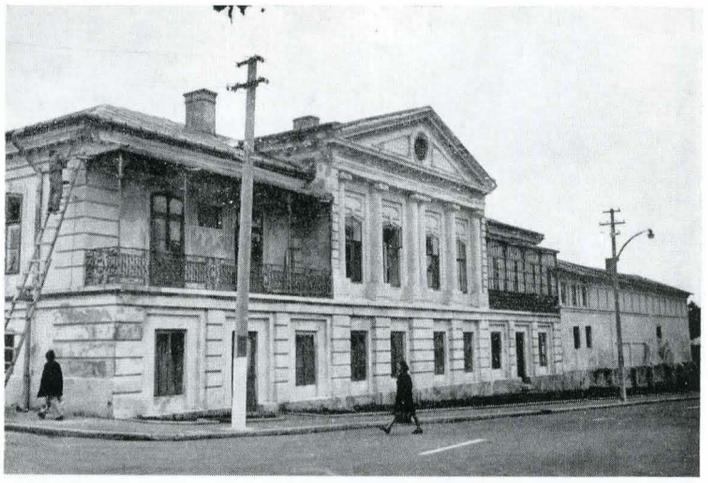

Fig. 13. *Casa vornicului Done*, din str. Agnita nr. 2. Fațada spre str. Veronica Micle.

Fig. 14. *Casa din str. Vasile Alecsandri nr. 3.* Geamiîcul a fost introdus ulterior.

cercetare arheologică — în structura orașului, nu același lucru se poate spune despre colonia armenească din Roman, astăzi aproape dispărută. Stabiliți în Roman cu probabilitate în veacul al XV-lea, și depinzînd ca organizare bisericească de episcopul de Roman, armenii și-au manifestat cu vehemență tendințele de autonomie, încercînd să scape de taxele încasate de episcopie și purtînd lungi procese cu Biserica Albă, în 1777, pentru proprietatea cimitirului[60]. Puterea lor economică este pregnant exprimată în arhitectura bisericii armenești, ridicată în 1609[61]. Cu înfățișarea de astăzi, datorită transformărilor dintre 1863—1868, biserica armenească este singura construcție care concurează în înălțime dominanta istorică a bisericii episcopale. Prezența coloniei armenești, grupată în jurul propriei biserici, se manifestă și în structura urbană, planul din 1818 arătînd o parcelare și o rețea de uliță net deosebită de structura ordonată a zonei tîrgului. Această modificare de țesut — dacă acceptăm comparația între un organism viu și logica de alcătuire a unui centru istoric —, ne permite să delimităm cartierul armenesc, chiar fără cunoașterea istoricului caselor; doar limita de est este oarecum incertă, din cauza regimului semirural de parcelare, constatabil în zona de cîmpie situată la est de actuala stradă a Tineretului (fig. 2 și 4). Față de aglomerarea curților în jurul bisericii armenești, este izbitoare mărimea curții Bisericii Albe[62], ceea ce explică procesele dintre cele două parohii, amintite mai sus.

Modul de organizare și instituțiile așezării feudale sînt și astăzi exprimate în silueta orașului, datorită unei temperări spontane a intervențiilor veacului nostru. Privită dinspre vest (fig. 10), platforma înaltă a vetrei istorice capătă caracterul unui promontoriu, pe care se detașează net zona împădurită a cetății mușatine. Ierarhia regimurilor de înălțime este elocventă pentru raporturile reciproce ale diferitelor grupări medievale: dintre monumentele de cult, se detașează dominantele absolute ale episcopiei — biserica și turnul-clopotniță —, concurate la o distanță cuviincioasă de turlele bisericii armenești. Celelalte biserici compensează reducerea înălțimii prin fantezia formelor de factură barocă ale învelitorilor. O notă aparte este introdusă în silueta orașului de către cupolele celor trei sinagogi mari.

Marco Bandini, vicarul apostolic al Moldovei, comentează cu jale faptul că în Roman, care odinioară *„a fost plin de catolici, acum mai sînt 6 case șubrede și atît"*, fără a mai aminti existența vreunei biserici —, vezi *Călători străini despre țările române*, vol. III, p. 639; vol. IV, p. 42; vol. V, p. 6, 243—244, 309.

[60] *Chronica Romanului*, II, p. 98—109.

[61] Biserica armenească, ctitorie a armeanului Agopșa, a avut în forma inițială caracteristicile școlii moldovenești de tradiție bizantină, cu turla naosului sprijinită pe două nivele de arce diagonale; interiorul a fost acoperit cu fresce, văzute în 1641 de Petru Bogdan Bakšić (*Călători străini despre țările române*, vol. V, p. 244). Transformările efectuate în veacul al XIX-lea au modificat radical înfățișarea bisericii, prin adăugirea unui turn-clopotniță, refacerea turlei naosului, adăugirea unor anexe care sugerează un fals transept și prin aplicarea pe fațade a unui decor eclectic, cu elemente de neo-romanic și neo-gotic. În ansamblu biserica, impresionează prin măreția siluetei și prin originalitatea structurii arcelor diagonale, îmbrăcate în stucaturi de factură neo-gotică.

[62] Biserica Albă, cu hramul Sfinții Voievozi, care a păstrat pînă în veacul al XIX-lea privilegiile unei biserici domnești, este ctitoria lui Ștefan Tomșa (1611—1615 și 1621—1623); a fost refăcută în 1695 de spătarul Vasile Cantacuzino. Sistemul de boltire din interior a fost transformat cu înălțurarea turlei. Din incinta bisericii, atît de clar vizibilă în planul din 1818, se păstrează astăzi doar turnul-clopotniță.

Fig. 15. *Primăria veche a orașului* din str. Titulescu nr. 4.

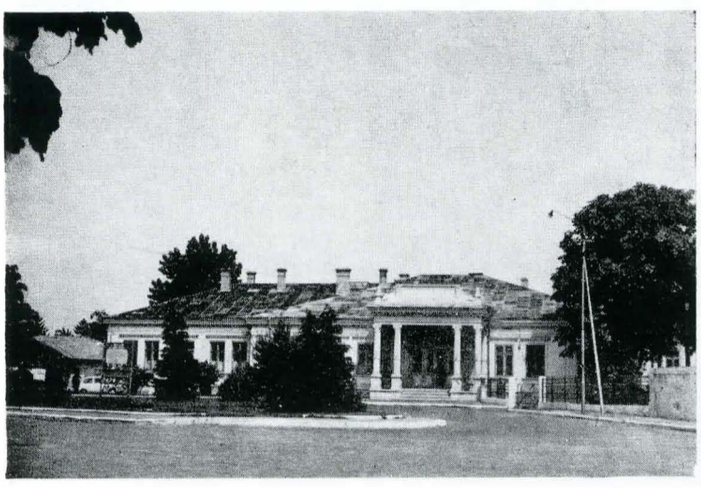

Fig. 16. *Casa Nevruzi* din str. Cuza Vodă nr. 36. Fațada laterală.

https://biblioteca-digitala.ro

Arhitectura civilă veche își afirmă personalitatea prin tratarea diferențiată — în deplină concordanță cu funcția socială — a fiecărui obiectiv în parte, nuanțare care se îmbină armonios cu acceptarea unei subordonări generale în raport cu accentele verticale ale bisericilor.

Despre începuturile arhitecturii civile din Roman, nu dispunem decît de ipotezele generale formulate pînă în prezent cu privire la ansamblurile urbane din Moldova și Țara Românească. În baza constatărilor de la Suceava și Tîrgșor, se presupune că în veacurile XV și XVI casele meșteșugarilor și ale negustorilor erau executate din lemn, construcția în zidărie începînd să se răspîndească abia în veacul al XVII-lea, cu precădere la pivnițe[63]. Această ipoteză pare să fie întărită de observațiile misionarului catolic Bernardino Valentini din Perugia, care scria între anii 1654—1657: *„Toate orașele și localitățile Moldovei sînt expuse incursiunilor și atacurilor tătarilor, cazacilor și altor neamuri, pentru că ele nu sînt înconjurate de ziduri sau de alte întărituri și toate casele sînt făcute din lemn și acoperite cu paie"*[64].

Fig. 17. *Școala* din str. Cuza Vodă nr. 12.

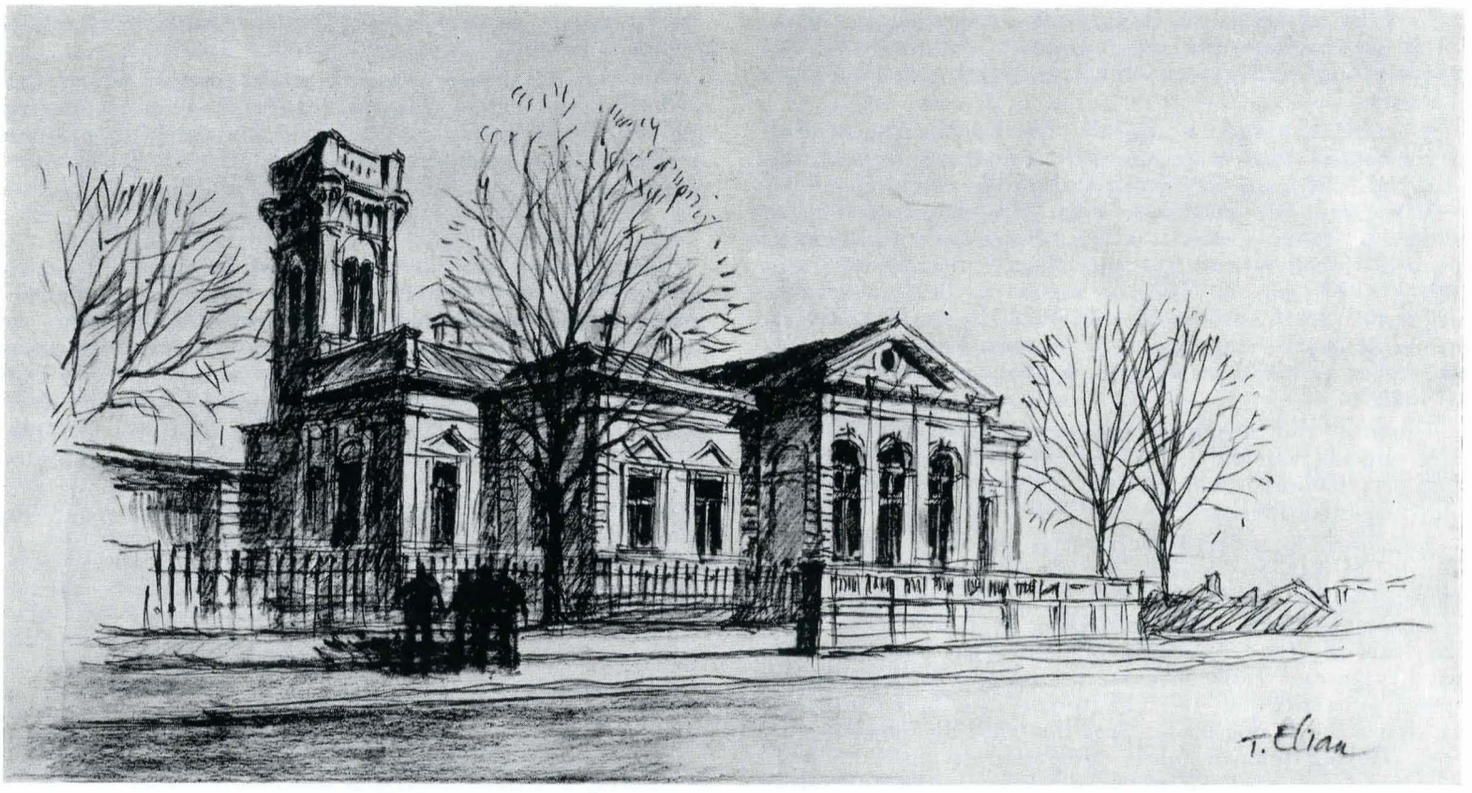

Fig. 18. *Casa Vasile Ioachim* din str. Titulescu nr. 5. Desen de arh. Titu Elian.

Totuși, consemnările despre Romanul medieval făcute de străini veniți din orașe apusene — care constituiau un exigent termen de comparație, nu corespund imaginii unui tîrg cu case de lemn acoperite cu paie. În 1623, misionarul catolic Andrei Bogoslavić scria: *„Lîngă un rîu repede numit Moldova mai este un oraș frumos ce se chiamă Roman"*[65]. În 1641, Marco Bandini, vicarul apostolic al Moldovei, descrie Romanul ca pe *„unul din orașele mai frumoase, mari și nobile din toată Moldova"*[66]. Conrad Iacob Hiltebrandt din Stettin — oraș cu o valoroasă arhitectură civilă — caracterizează Romanul ca *„un oraș cu clădiri destul de bune"*[67]. Față de toate aceste mențiuni, credem că, cel puțin în veacul al XVII-lea, Romanul, trebuie să fi avut un număr însemnat de case și edificii publice (de exemplu, sediul Scaunului) executate din zidărie, ale căror urme ar putea fi

Fig. 19. *Casa Prunea* din str. Bogdan Dragoș nr. 15.

[63] Oțeanu-Șerban, *Meșteșugurile*, p. 77 și 163.
[64] *Călători străini despre țările române*, vol. V, p. 428.
[65] *Ibidem*, p. 6.
[66] *Ibidem*, p. 309.
[67] *Ibidem*, p. 596.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 20. *Casa din str. Principatele Unite nr. 2.*

Fig. 21. *Casa Buiclin* din str. Veronica Micle nr. 11.

detectate printr-o cercetare atentă şi sistematică, la nivelele subsolului — cu certitudine — şi, eventual, în elevaţie, sub tencuielile de veac XIX. Utilitatea unor asemenea cercetări, privite ca fireşti în Transilvania, s-a dovedit în ultimii ani şi pentru Bucureşti, existînd toate premisele pentru repetarea unui experiment similar la Roman, ca şi pentru alte oraşe.

O primă examinare a clădirilor din Roman ne-a condus la constatarea unei certe valori a arhitecturii realizate în veacul al XIX-lea şi în primele decenii ale veacului nostru.

Clasicismul începutului de veac XIX este ilustrat prin construcţii de un deosebit interes, dintre care citäm: casa spiţerului Johan Simeon Bruckner (fig. 11), construită între 1803—1818[68]; casa lui Grigore Sturza (fig. 12), construită înainte de 1834[69]; casa vornicului Done (fig. 13), construită înainte de 1825[70]; casa din str. V. Alecsandri nr. 3 (fig. 14) sau vechea primărie a oraşului (fig. 15), construită înainte de 1850[71].

Curentul romantismului, care se manifestă în Moldova către mijlocul veacului al XIX-lea, este reprezentat în principal prin clădirea spitalului construit în 1872 pe locul chiliilor mănăstirii Precista[72].

Eclectismul de şcoală franceză care, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, a lăsat o puternică amprentă asupra arhitecturii din oraşele Moldovei şi Ţării Româneşti, este reprezentat la Roman prin exemplare de frunte, cum sînt: casa Nevruzi (fig. 16), şcoala din str. Cuza Vodă nr. 12 (fig. 17) sau casa Vasile Ioachim, la care apar şi elemente de factură romantică (fig. 18). Eclectismul clasicizant constituie una dintre notele dominante ale arhitecturii din jurul anului 1900, datorită folosirii lui la programul locuinţei curente a orăşeanului înstărit, ilustrată prin exemplul casei Pruncu (fig. 19).

Arhitectura de forme naţionale se manifestă începînd cu ultimele decenii ale veacului al XIX-lea, pînă în pragul celui de-al doilea război mondial, atît în îmbinări eclectice, cum sînt: casa din str. Principatele Unite nr. 2 (fig. 20), sau Gimnaziul Roman Vodă[73], — precum şi în forme de certă apartenenţă la şcoala lui Ion Mincu, aşa cum apar la casa Buicliu, construită înainte de 1918 (fig. 21).

Un deosebit interes prezintă rarele exemple de case cu arhitectură populară ce se mai păstrează, avînd în vedere calitatea lor de mărturie a unei faze semi-rurale de evoluţie a aşezării; din această categorie, amintim casele din str. Vasile Alecsandri nr. 8 şi casa din str. Smirodava nr. 3.

* * *

Materialul de faţă sintetizează partea documentară a unui studiu[74] întocmit pentru a pune la dispoziţia conducerii municipiului Roman unul dintre elementele de temă a schiţei de sistematizare — şi anume, precizarea mărturiilor culturii orăşeneşti medievale care trebuie conservate şi evidenţiate. Experienţa dovedeşte că numai studiul istoric aprofundat, transpus în analiza vetrei oraşului, permite înţelegerea acelor legi care au determinat închegarea şi evoluţia fiecărei aşezări şi a căror exprimare prin intermediul structurii urbane defineşte specificul local. În acest moment, cînd sistematizarea localităţilor din România cunoaşte o amploare nemaiîntîlnită în trecut, cercetarea şi valorificarea centrelor istorice devine o obligaţie metodologică şi un imperativ al politicii culturale a statului nostru.

RÉSUMÉ

A l'état actuel des recherches, il semble que la ville de Roman, en Moldavie, se serait constituée dans la seconde moitié du XIVe siècle, autour de la forteresse dénommée „notre forteresse de Roman voïvode" dans le document du 30 mars 1392. Cependant, si l'on tient compte des avantages naturels du territoire, ainsi que des fonctions médiévales complexes qu'avait la ville dans la première moitié du XVe siècle, il n'est pas exclu que les recherches futures démontrent l'existence d'une agglomération urbaine qui aurait précédé la construction de la forteresse des Muşat et dont les débuts se situeraient dans la période de formation des villes médiévales moldaves, c'est-à-dire au XIIIe siècle.

De la comparaison des anciens plans avec le plan actuel de la ville, il résulte que le réseau des rues médiévales, ainsi que le parcellement, ont été maintenus presque entièrement; les données historiques permettent d'expliquer leurs particularités et de surprendre les modifications du tissu urbain, selon l'évolution des rapports entre les quatre institutions féodales qui ont déterminé la formation et le fonctionnement de la ville, à savoir: la forteresse, la cour princière, l'évêché et le bourg. Si les fonctions de défense et de cour provinciale n'ont eu qu'une durée limitée, leur rôle principal étant d'activer le développement de la ville dans ses premières phases, par contre, les fonctions de siège épiscopal et de bourg ont acquis une importance progressive, en se complétant et en se combattant réciproquement jusqu'au XIXe siècle, fait qui a imprimé le caractère spécifique du centre historique de la ville de Roman. La structure urbaine actuelle représente, de ce fait, un précieux témoignage du passé historique d'une des plus anciennes villes de Moldavie.

[68] În 1803, „spiţerul" Bruckner a luat în primire farmacia mănăstirii Precista, construindu-şi apoi casa lîngă mănăstire, pe marginea terasei spre Moldova. Casa figurează în inventarul (Rizma) planului din 1818 — vezi E. Cozărescu, *Jubileul spitalului mănăstirii Precista Mare din Roman (ctitorie a episcopului Veniamin Costachi)*, „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", anul XLIX, nr. 11—12, 1973, p. 798—802.

[69] Casa Sturza din str. Dobrogeanu-Gherea a fost vîndută de proprietar, în 1834, adăpostind pînă în 1880 o şcoală primară, apoi pînă în 1890, primul gimnaziu al oraşului. După 1890 a devenit sediul spitalului militar (informaţii primite de la N. Gr. Steţcu).

[70] Casa din str. Agnita nr. 2 a fost cumpărată în 1825 de vornicul Grigore Done, ctitorul bisericii Sf. Gheorghe — vezi N. Gr. Steţcu, *op. cit.*, p. 4. În această casă s-a născut, în 1912, dirijorul Sergiu Celibidache.

[71] Datarea se bazează pe prezenţa porticului cu coloane perechi, întîlnit în Roman în prima jumătate a veacului al XIX-lea. Casa figurează în planul din 1909 (fig. 3) cu funcţia de primărie, dar a adăpostit anterior prima bibliotecă publică a oraşului Roman, înfiinţată în 1885 prin donaţia prof. George Radu Melidon (informaţie primită de la E.Cozărescu). Primăria veche a fost dărîmată la începutul anului 1976.

[72] Modestul aşezămînt spitalicesc al mănăstirii Precista, înzestrat cu 10 paturi în 1798 şi cu 40 de „crivaturi" în 1838, a fost înlocuit în 1872 cu clădirea actuală, realizată după proiectul lui Alexandru Constantinescu, arhitect al Moldovei încă din timpul lui Mihail Sturza (E. Cozărescu, *op. cit.*).

[73] Gimnaziul Roman Vodă a fost construit între 1897—1899, după proiectul arhitectului Constantin Băicoianu (informaţie primită de la N. Gr. Steţcu).

[74] Studiu de determinare a zonei cu valoare istorică şi artistică din oraşul Roman, proiect DMIA, nr. M 76/1974, în arhivele DPCN şi CPM Roman.

https://biblioteca-digitala.ro